

3. Белл Р.Т. Социоллингвистика: Цели, методы и проблемы, пер. с англ. М.: Прогресс, 1980. – 116 с.

4. Гумбольдт В. О различии строения человеческого языка и его влияния на духовное развитие человечества // В книге В. А. Звегинцев: «Л. В. Щерба и В. Гумбольдт». – В сб.: Теория языка. Методы его исследования и преподавания, Ленинград: Наука, 1981, стр. 97-102.

5. Р.Абдыкулова, «Чонташтагы элүү төрт жыл катылган кайгылуу сырдын баяны» / «Манас» университети «Коомдук илимдер журналы», Бишкек, 2009, 2-8-б.

6. Сыдыкова Ч.Т. Лингвокультурная специфика речевого поведения (на материале кыргызского и русского языков): дис-серт. Дис.канд.филол.наук: 10.02.20. -Бишкек, 2010. -193 б.

7. Юдахин К. Кыргызско-русский словарь (1 книга А-К). –М., 1985. – 504 с.

8. 155. Юдахин К. Кыргызско-русский словарь (2 книга Л-Я). –М., 1985. – 480 с.

9. Этика боюнча сөздүк/И.С.Кондун ред. астында: Котор. Р.Умралин, Т.Иязалиев. –Ф.: Кыргызстан, 1983. – 364 б.

Адабий эмгектердин тизмеси

1. Айтматов Ч. Чыгармаларынын жыйнагы: 1-том. Повесттер, аңгемелер/ Түз. А.Акматалиев. –Бишкек: Бийиктик, 2008. –380 б.

2. Айтматов Ч. Чыгармаларынын жыйнагы: 2-том. Повесттер, аңгемелер/ Түз. А.Акматалиев. –Бишкек: Бийиктик, 2008. - 432 б.

3. Айтматов Ч. Чыгармаларынын жыйнагы: 3-том. Повесттер, аңгемелер/ Түз. А.Акматалиев. –Бишкек: Бийиктик, 2008.- 480 б.

4. Гапаров М. Жаңгак токойдун жомогу / Повесттер жана аңгемелер. – Фрунзе: Кыргызстан, 1989. – 280 б.

5. Касымбеков Т. Келкел / Тарыхый роман. – Фрунзе: Кыргызстан, 1986. 224-225-б.

6. Кошоктор. “Эл адабияты” сериясы. Бишкек: Шам, 1998. -348.

Сагынбаева Бурул. Забытое национальное наследие. Sagynbaeva Burul. Forgotten National Heritage.

Ж. С. Таласпаева, Ә. Д. Сабитова,

*М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Петропавл қаласы, Қазақстан*

ҒАБИТ МҮСІРЕПОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ МАТЕРИАЛДЫҚ ЖӘНЕ РУХАНИ МӘДЕНИЕТ АТАУЛАРЫ

Қазіргі қазақ әдебиеті ордасының алғаш іргетасы қаланып, шаңырағы көтерілгенде, оның басы-қасында болған, сол кездегі жас қайраты мен тұнық тілегін біржола соған арнап, одан бергі жемісті ұзақ жылдарын бір соның жолына іркусіз жұмсаған – қадірменді жазушымыз Ғабит Мүсірепов. Ғабит Мүсірепов шығармаларында тілдік бірліктердің ұлттық мәдениеті мен өркениеттің құндылықтары мейлінше мол жұмсалған.

Жалпы, мәдениетті түрлі таңбалар жүйесінде қарастыруға болса да, біздің тоқталатынымыз – тілдік таңбалар – сөздер. Яғни, сөз екі түрлі жүйеге – тілдік және мәдени құндылыққа қатысты болады да, мәдениет тілі ретінде де қызмет атқарады.

Ж. Манкеева: «Заттық мәдениет лексикасы – ұлттық рух пен талғам негізінде, ұлттық тұрмыс пен шаруашылық ерекшеліктеріне сай технологиялық процесс нәтижесінде, өз мәні мен атқаратын қызметіне сай сөз тудырушы модельдер арқылы жасалатын лексика-семантикалық категория ретінде, кумулятивтік қызметі негізінде саналған материалдық өндіріс

пен мәдени туындылардың атаулары», - деп ой түйіндейді [1,13].

Ғ. Мүсірепов шығармаларында заттық мәдениет лексикасына қатысты ұлт өкілдерінің киіну үрдісін сипаттайтын киім-кешек атаулары, әсемдік бұйымдары, ыдыс-аяқ түрлері, жиһаз атауларына байланысты лингвомәдени бірліктер, қазақтың ас мәзірінен хабар беретін лексика т.б. кездеседі. Шығармада кездесетін заттық мәдениет атауларының көбі тілге де, мәдениетке де ортақ. Қоғамдағы материалдық құндылықтарды ұтымды пайдалана отыра қаламгер ұлттық ерекшелікті, болмысты шеберлікпен жеткізе білген.

Сонымен ата-бабаларымыздың негізгі күн-көріс көзі мал шаруашылығы болған, киімін тігетін көне материалдарға қой терісі мен оның жүнімен қоса түйе, ешкі жүні жатқан. Ал киім тігілетін айрықша материал ретінде қымбат матаның ерекше бағалануын қазақтың хан-сұлтандары, беделді адамдары орыс елшілерінен білген, елшілер қымбат маталарды сыйлық есебінде ұсынғанын байқауға болады. Мысалы,

Шымылдық алдында **қос-қабат барқыт қамзолдың сыртынан көк жібек тысты пұшпақ ішік киген** Айтолқын – Еменалының әйелі, бойы шарғылау, бөктеріншектілеу болған соң, бүгін **жаулығын** биігірек етіп салыныпты. Екі жағында екі жас келіншек жазғытұрғы жылынған күннің райына қарай **жеңіл киінген – оқалаған сәукеле, жеңсіз қамзол, қос етек көйлек** [2, 85 б.].

Аяғындағы **саптама етік** те біресе көдеден тайғанап, біресе күрп етіп қалады. **Көк елтірі тымақтың** іші де қайнап бара жатқандай [3, 28 б.].

Қалқажан, **қызыл беренінді** киесің бе? – деп **жаңа қамзолдарын** әперіп еді, оны лақтырып тастап, көгін киді [4, 269 б.].

Қазақтың ерлері мен әйелдерінің киімінде әлеуметтік өзгешеліктер анық көрініп отырған. Қазақ еркектері үйде де, түзде де бас киім киген. Ер адамның бас киімі – адам дәрежесі мен беделін танытқан. Қазақ қыздары мен тұрмысқа шыққан әйелдерінің бас киімдері мен шаш үлгілері қатты ерекшеленген. Мысалы, Қонақтардың қарсы алдына шарта жүгініп алып қолындағы тымағымен тізесін андасанда бір ұрып қойып Байжан отыр [3, 35 б.].

– Ие, жай келген жоқсың ғой. Апаңның дені сау ма? Ұялатын боп бой жетіп қалыпсың ғой өзің!... – деген Айғаншаның ақырын сыбыры еміс-еміс қана естіледі де, Назыкештің бірдеме дегені **күрең тақияға тығылған бір шок үкінің** дірілінен ғана байқалады [3, 27 б.].

Айтқа киім деп тігіп жатқан **көк жібек көйлекті** бітірместен сандыққа салып тастады. **Кәмшат бөркіне жаңа үкісін** де қадаған жоқ [4, 269 б.].

Қыздардың бөркі елтірімен әдіптеліп, төбесінде қорғаушы қызмет атқаратын үкі қауырсыны тағылады. Көкті тәңір тұтқан ата-бабаларымыз құсты аспан белгісі санап, оған деген құрметін өз тұрмысында, қолтума өнерінде қолданып, кескіндеп отырған. «Айбала шоқпардай **қос үкі таққан кәмшат бөркін** киіп, жібек белбеуін буынып, жез ораған жіңішке қамшыны қолына алып, атына қарай келе жатыр [4, 276 б.].

– **Бөркінді** бөгіре басқа айналдырып салып ем, үкісі ғана ұйысып қалыпты [2, 25 б.].

Басында үкісі бұлғандайды» [3, 393 б.].

Мәдениеттанымдық, этнографиялық деректерге қарағанда, әйелдер шашын қос өрім етіп өреді де, ол екеуінің ұштарын біріктіру үшін **шашбау** тағады. Шашты олай өру –

әйелдіктің белгісі, бұл – бүтіннің жартысы болғанды білдіреді. Ал қыздар шаштарын бір өрім етіп, ұшына **шолпы** тағады. Аталған әшекей бұйымдарына қатысты қолданыстарды көркем мәтінде жиі ұшырастыруға болады:

Ұзын қара шашына **салпылдаған шолпыны** қалай болса солай таға салды да: Әдірақалғыр алып түсіп барады ғой! – деп, арқасына серпе салды [4, 269 б.].

Қазақ қыздары мен әйелдері бұрынғы кезде шолпы мен шашбауды бұрымы тарқатылып кетпеу үшін таққаны белгілі. Халқымызда қалыптасқан сенім бойынша, неше түрлі асыл тастан жасалған сылдырмақ, салпыншақтан тұратын салмағы ауырлау шолпының әсерінен шаш ұзын болып өседі. Сондай-ақ ауыр шолпы таққан адамның басы ауырмайды деп есептелген. Халық ұғымында «адам жанының бір ұшы шашында» деген де түсінік бар. Соған байланысты «тарағанда түсетін шашты кезкелген жерге тастауға болмайды, оны адам баспайтын жерге көміп тастау керек» деген ырым-тыйымның бар екені белгілі [6, 56 б.].

Ал төмендегі мысал қазақ қызының киім кию ерекшелігін киім кию үлгісі мен қимылы арқылы астарлап дәл танытып тұр.

Шайды іше отырып, қанша қарамайын десе де, Есеней көзін қыздан аударма алмай қойды. Басында **күрең барқытпен тыстаған қара елтірі бөрік, үстінде сол күрең барқытпен тыстаған жеңіл пұшпақ ішік, күрең барқыт шалбар, белінде күміс жапқан қаптырмалы былғары белдік. Аяғында биік өкшелі шаңқайма етік – «қосай калаш», бәрі де сандық түбінде жататын «бір киер» екені танылып тұр. Бәрі де шеше қолынан өткен... [2, 38 б.].**

Жоғары әлеуметтік мәртебенің көрсеткіші саналатын ішікті дәулетті адамдар киген. Ішікті мауыты, шұғамен қаптап, барқытпен, жылтыраған сәтінмен тыстаған. Жағасына кең, енді алмалы-салмалы жағаны түлкінің жон арқасындағы үлпілдек жүнінен, кәмшат терісінен жасаған, кейде соңғысымен шеттері мен жиектерін көмкерген [6, 426.]. Көркем шығармаларға қарағанда, ішікті хан-сұлтандар мен бай-манаптар, олардың әйелдері киген сырт киім.

Жалпы нобайын Игіліктің алдынан бір өткізіп алып, Жұмабек кедей ауылдарды сыдырып келе жатқан беті еді. Өзі қазір жонданып алыпты. Бұл елде әлі ешкім мініп көрмеген сырлы қашауамен жүр. Көк шұғамен

тыстатқан **пұшпақ ішіктің** сыртынан **қасқыр ішік**, баста **түлкі тымақ**, шанасында отыр дегеннен гөрі, жатыр деген лайықтырақ сияқты [3, 153 б.].

Ұзату тойын бастаудың бір дәстүрі қалыңдыққа арналып жасалатын баскиім – **сәукеленің** жасалып бітуі. Ұзатылар қыздың әлеуметтік жағдайын білдіретін сәукеленің негізі – оның төбесі. Төбе не талдырма етіп қозы жүнінен арнайы басқан ақ киізден немесе арасына қыл салып сырыған асыл матадан істеледі. Сәукеленің ең сыртынан жауып қойған шашақты әшекейлі жібек мата бар, ол көйлектің етегі құсап, жерге сүйретіліп жүреді [6, 47 б.].

Айтолқын да Ұлпаннан көзін айыра алмай тұр. Қызық киіне береді екен-ау! Басына **ақ жібек шаршыны** шәліге ұсатып жамыла салыпты да, үстінен **сәукеле** киіпті [2, 86 б.].

Сәукелесін тастап, жібек шаршыны алқымынан түйрей салды да, Есенеидің тізесін шынтақтады [2, 117 б.].

Қоғам алға жылжып, заман өзгеріп, материалдық және рухани құндылықтар өзгерген сайын қазақ әйелдерінің киім үлгілері де ауысып, соған сәйкес киім киюге деген көзқарас та өзгеріп отырғаны даусыз, бірақ қазір ұлттық киім үлгісі қайта жаңғырып келеді деуге болады. Оның дәлелі үйлену тойына қалыңдық пен күйеу жігіттің киім кию үлгісін айтуға болады.

Әйелдер басына тартатын орамалдың бірі – **жаулық**. Жаулық тұрмысқа шыққан әйелдер басына тағатын ақ орамал. Уақыт өте келе әйелдер киетін жаулық не **кимешек** сәннен шығып, әйелдер оны гүлді шәлімен, түрлі-түсті орамал-шаршымен алмастырды.

Жаулықты биік салынатын, сәнді киінетін Көпей жұртқа өзінің ажарымен де, естілігімен де, тазалығымен де ұнайтын еді [3, 33 б.].

Ақ жаулықтың үстінен бастыра ақ түбіт шәлі жамылған денелі әйел көп еркектің ортасында үнсіз мұңаюлы екен, шешінбепті де, тамақ та ішпей отыр [3, 190 б.].

Көз жасын жаулықпен сүртіп жатып, әрқайсысына мейрім көзімен бір қарады да, үндеген жоқ [5, 42 б.].

Әйел адамның бас киімінен қайдан келгенін, қай жақтікі екенін де білуге болады: Басында біздің жақтың үлкен жаулығы, көк шұбар кең көйлегі делең қағып, апам екпіндей басып келеді [5, 41 б.].

Ұлттық мәдениеттің көрінісі болып табылатын киім-кешек үлгілерінен халқымыздың әсемдікке құштарлығы, эстетикалық талғамы мен әлеуметтік ерекшелігі анық байқалады

Қоғамдық дамудың қай сатысында болсын, қоғаммен бірге дамыған қолөнері әр дәуірде өзінің өшпес ізін қалдырып, әлеуметтік-көркемдік жағынан дәуір тынысын қалт жібермей әсерін тигізіп отырады. Ұлттық қолөнер халықтың күнделікті тыныс-тіршілігін, таным-талғамын, түрлі қайталанбас ерекшеліктерін бейнелеумен бірге халықты эстетикалық жағынан тәрбиелеуге ықпал етеді [6, 46 б.].

Халқымыздың күн көрісі төрт түлік мал болған соң, оның етін де, сүтін де, терісін де, жүнін де тиімді пайдаланудың жолдарын білген.

Қазақ халқының жиі пайдаланатын қолөнер материалына малдың терісі мен жүні жатқан. Олардан киім-кешек те, ыдыс-аяқ та, киіз үйдің мүліктері де жасалған.

Киіз үйге қажетті мүлік пен көз тартар жасау-жабдығын қазақ әйелдерінің шебер қолынан шыққаны даусыз. Мысалы, Қызына еріп үйге кірді де таң қалды. **Қара барқытпен оюлаған туырлық, өрнектеп тоқылған ызба баулар, керегені түгел орап алған, есіктен төрге дейін төселген түкті кілемдер ... Төрде қатарлап жиналған жүк... Оюлы ақ киізбен қапталған сандықтар.** Мойны сорайған жез құман, жез леген... қалың көк жібек шымылдық... үй іші жайнап тұр [2, 43 б.].

Мен қасына жеткенде **күбі** шелектің бетін ашып, маған **тостағанға** айран құя бастады [5, 19 б.]. Мысалда келтірілген **күбі шелек ыдысы** қазақ халқының қолөнерін, шеберлігін көрсетеді. Күбі дегеніміз еменнен жасалған ауыз жағы тарлау, түп жағы кеңдеу қымыз ыдысы; көбінесе отырықшылық жағдайға бейімделген. 60-70, кейде 100 л қымыз сыяды. Күбі апта сайын жуылып, кептіріліп, сүр еттің майымен, қойдың құйрығымен майланып, тобылғы, жүзген, құлмұрын ағаштары, қоғажай шөбі түбінің түтінімен ысталып отырады;

Әйел затының қолөнерге деген шеберлігі білдіреді тұтынатын заттары мен киген киімінен айқын аңғарылады: Ана байғұс қашанда ана ғой, қызының бір сыдырғы киімін сақтаған екен. Бөріктің тысы мен жалғыз жеңсіз қамзолдан басқа барқыты болмаса да, бәрі де

қыналап-қиыстырып әдемі тігілген. Өз қолы бас білетін байғұс шеше арзанды қымбаттай ажарлай біліпті.

Киініп алған соң – қыздың көркі шүберек – Шынардың бойы өсіп, белі қыналып, көзі жарқырап кетті. Шешесі мосқал емес екен. Өз киімі де жұпыны болғанымен жарасымды тігіліпті [2, 104 б.].

Шығармадан заттық бұйымдар, жасау-жабдықтарға қатысты лингвомәдени бірліктерді жиі байқауға болады. Мысалы, Түйеге артқан жүктің үстінен айқара жаба салған екі **оюлы текемет** пен шағын-шағын екі түкті кілемді жұлып тастап, әйелдер кілті аузында тұрған екі **сандыққа** жабылды. Кілем мен киіз арасында көрінген бірнеше көрпе-жастыққа да көздерін салған жоқ. Сандықтар сыңғырлап ашылды екен, оны да естіген жоқ. Сандықтардың ішіне үңілді [2, 112 б.].

Сандық – киім-кешек, тағы басқа да заттарды салуға арналған, ағаштан жасалған бұйым. Сандық – халықтар тұрмысында ерте кезден пайдаланылып келе жатқан ең ежелгі жиһаздың бірі. Көшпелі халықтың тұрмысында қолданылатын заттардан мол мағұлмат ала отыра, өткен дәуірді еріксіз бүгінгі күнмен салыстырамыз.

Заман өзгеріп, қоғам алға жылжыған сайын адамдардың бұрынғы құндылықтары да, өмір сүру салты, тұрмыс-тіршілігі өзгерді. Ата-бабаларымыз сан ғасырлар бойы киіз үйді жылы, көшіп-қонуға ыңғайлы деп таныса, бүгінде баспаналардың неше түрлісі бой көтерді. Ескінің сарқытындай, көненің көзіндей асыл бұйымдарды да, киіз үйді де мұражай, көрмелерден, ұлттық сипаттағы той, мерекелерден көруге болады. Он саусағынан өнер тамған апаларымыздың шеберлігі мен сырбаз талғамына сай жасалған көркем дүниелеріне деген қажеттілік те азайды. Денсаулыққа пайдалы киіз, текеметтер қыл-қыбыр жинайды деген сылтаумен қолданыстан шығып, оның орнын шаңды кем жинамайтын шетелдік кілемдер алмастырды [6, 496.].

Ұлттық тағам атаулары да қаламгер шығармаларында мол ұшырасады. Қазақ халқының күн көрісі төрт түлікпен тығыз байланысты болғандықтан, аналарымыз оның сүтінен неше түрлі дәмі аузыңнан кетпес тағамдар жасағанын білеміз, оны өзіміздің қазақ қана емес, өзге ұлт өкілдері де сүйсіне дәмін татқан.

Сары қымыз, дәрі қымыз ішіліп болған соң Есенеі Шондығұлға келесі тапсырмасын айтты [2, 132 б.].

Көздері соқырайған кепкен балықтар да бар, ортасын ойып **ақ ірімшік** салып пісірген, қып-қызыл тәтті нандар да бар, жұмыртқа да бар, үгіршіктер де бар... [5, 28 б.].

Бауырсақ жайылды, **құймақ** қойылды. Қант, өрік-мейіз қойылып жатыр. Шынардың шешесі беті жабулы тағы бір табақ көтеріп, ұяла, жымияп келеді. Шынар болмай пісіртті, әйтпесе сый қонаққа берер тамақ емес. Онысы – күлге көміп пісіріп, сары майға бұлғаған ыстық нан еді.

Ұлпан оның не екенін сезіп, табақтың бетін ашты да:

- Өзіме біріңізші, шеше ... бұл еркектер жейтін тамақ емес! – деді.

Нанды күлге көміп пісіру баяғының баяғысынан бері келе жатса да, көшпелі қазақтың аузынан әлі дәмі кетпеген асы. Ұлпан табақты бас салды. Еркекше аузын толтыра жей бастады [2, 115 б.]. Шығармада нанды күлге көміп пісірудің үлгісі, жасалу жолы жатық баяндалған.

Мырза жеңгем деп мақтай кірсе Жаниша жеңгесі баптап тұрып **құймақ құйып, шай береді** [2, 37 б.].

Жалт қарасам, базар шетінде **айран** сатып отырған қарт әйел маған қолын бұлғап отыр екен [5, 19 б.].

Қарамұрттың қамайтын жері өзінің сарайы болса ол бір бала біткеннің арман ететін сарайы, іші-тысы бірдей саланған, **қапшық-қыпшық үн дегеніңіз, қарын-қарын май дегеніңіз, сүрленген қазы-қарта, жал-жая** дегеніңіз иін тіресіп тұрады [5, 10 б.].

Қазақ халқы өнерпаз, он саусағынан өнер тамған халық. Ұлттық зергерлік бұйымдарымыздың аса талғампаздықпен, шеберлікпен жасалғандығын мұражайларда сақталған нұсқаларынан-ақ байқаймыз. Үкілеген қыздарымыз бен аналарымызды асыл тассыз, күміс-әшекейсіз елестету мүмкін емес.. Мысалы, Шыны шкафтың асты толған алтын жүзік, алтын сырға, толып жатқан тана-моншақ, Арыстан үңіліп, сұрауға атын таба алмай, сатушыларға жалтандап тұр еді [4, 297 б.]. ... бір терезеге іліп қойған алтын сағат, алтын сақиналарға көзі түсті (Сонда)

Қазақ әйелінің әшекейінің бірі – **жүзік, сақина**. Алтын, күмістен жасалып, сырт жа-

ғына зергерлер түрлі асыл тас орнатқан сақиналар бұрын да, қазір де тек әйелдің ажарын ашатын сәндік бұйым ғана емес, адамның денсаулығына оң әсер ететін, сыртқы-ішкі кері әсерлерден қорғайтын, бақ-дәулет шақыратын құрал саналады.

Ертеңіне ішкі жағына «Ажарға» деп жазу жаздырған қызыл жаһұт көзді алтын жүзік Арыстанның төс қалатысының түкпіріне барып жабысты [4, 298 б.].

Өмір бойғы еңбектен буылтықтанып кеткен саусақтарының бірінде жалпақ күміс сақинасы жарқырайды [5, 42 б.].

Апаңды ұзатсаң да, қарындасыңды ұзатсаң да бұл сақинаны қолына салуға болады [4, 297 б.].

Сенің алтын сақинаң бар емес пе еді-ай? – деп, Алтын он беске жаңа келген Ажар деген қызды жұлмалады [4, 274 б.].

Алтын жүзік күнге шағылысып, көзін қысып жатты да қойды [4, 273 б.].

Қазақ әйелдерінің шашына, бойына, қолына, сырт киімдеріне тағылған зергерлік бұйымдар өздерінің әсем ою-өрнектері мен таңғажайып үлгілерімен талайды тамсандырып қана қоймай, әйел сұлулығымен қоса оның таным-талғамынан, халықтың салт-дәстүрінен, дүниеге көзқарасынан хабар бере отырып, рухани мәдениетіміздің қалыптасып, дамуына ықпал етеді әрі оның жаратылысы нәзік әйелдер үшін қорғану қызметін атқаратындығы анық [4, 62б.].

Жазушының рухани мәдениет үлгілері болып табылатын ұлттық ән-күй өнері мен ойындауық түрлерінің де дүниенің тілдік бейнесін жасаудағы орны ерекше.

Шығармада кездесетін «Сұлушаш», «Қыз Жібек», «Қозы Көрпеш-Баян сұлу», «Ер Тарғын», «Қалқаман-Мамыр», «Шәһиладан», «Бәдіғұл-Жамал», «Мұңлық-Зарлық», «Еңлік-Кебек» мәдени деректердің көзі, мәдени ескеркіш іспеттес лингвокультуремалар тілдік және мәдени субъектінің когнитивтік санасындағы аялық білім құрылымына қатысты дүниелер. Төменде «Ұлпан» шығармасында «Сұлушаш» жырын Кенжетай домбыра болмағасын, қамшысын екі бүктеп шырқап айтқан кезі:

Бәт күндыз қыз балаға жарасқандай,

Тұман жоқ ер жігітке адасқандай.

Саласын Сартоғайдың мекен еткен

Бар екен Қантай атты бір асқан бай... [2, 39 б.].

«Жамбы ату», «Алтыбақан», «Айгерек», «Бәйге», «Ат шабыс», «Көкпар», «Ақсүйек» лингвокультуремалары көбіне қазақтың өмір-салтында, тұрмысында кездесетін, өзге ұлттық мәдениетте қайталамасы жоқ бейэквивалентті мәдени бірліктерге жатады. Мысалы, Әсіресе, биылғы айт ұдайымен үш күн болды. Күндіз ерсілі-қарсылы қыдырыс. Түн бойы «Алтыбақан», «Ақ сүйек», «Қара күлак», «Жасырынбақ»... Қыз-келіншектің жарым-жартысы «алтыбақанның» қасында қалса, жарым-жартысы қайда жүреді десейші? .. [4, 269 б.].

Қазақтың ұлттық ойындары қазақ тұрмысында ерекше, айрықша орын алады. Ұлттық ойындар мерекелер, тойлардың көңілді бөлімдерінің бірі деуге болады. Ғабит Мүсірепов шығармаларында ойын түрлерін жай атап кетпей, ойын шартына да тоқталып, бейнелеген. Мысалы «Ұлпан» романында «Жамбы ату» ойыны айрықша суреттелген: Қазақ-орыстар ойынынан кейін «Жамбы ату» басталды. Бұл ойындардың екеуі де Тілеуімбет бидің келуіне көрсетілген құрмет ретінде әдейі әзірленіп еді. Екі биік қарағай бағанға көлденең салынған арқалыққа салбыратып ілген бірнеше жамбы жарқырайды. Екеуі тай тұяғындай бақыр. Екеуі бір теңгелік күміс, екеуі бармақ тырнағындай ғана алтын жамбы.

Майор бәсекелі атыстың шарттарын түсіндірді: тай тұяғындай бақыр жамбыны атып түсірген мергенге – түлкі терісі, күміс жамбыны түсіргенге – қасқыр терісі, алтын жамбыны түсіргенге күндыз терісі беріледі екен [2, 18 б.].

«Жамбы ату» - қазақтың көне ойындарының бірі. Шауып келе жатқан аттың үстіндегі ойынға қатысушы садағымен нысанаға тігілген жамбыны атып түсірген. Жамбы ретінде күміс немесе алтыннан жасалған тайтұяқтар немесе теңгелер тігіліп отырған. Жамбыны атып түсірген жігіт сол жамбыны сый ретінде өзіне қалдырып отырған. Бұл ойынға жігіттің жігіті қатысқан екен. Кей ертегілерде хандар жамбыны атып түсірген жігітке қызын берген делінеді.

Кейінгі жылдары бұл ойын сәл өзгеріп шауып келе жатқан аттың үстіндегі жігіт белгілі сызықтың тұсына келгенде қолындағы найзаны ілулі шығыршықтан өткізуге тырысатын болды.

Келесі мысалда, «Теңге алу» ойыны бейнеленген, шығармада «Күміс алу» деп аталады: Бүгін жігіттер ат үстінен күм алуға әзірленді. Қыз-бозбала түс ауа қырдың басына

шығып, үлкен жолды ортаға алып, екі ұдай тұра қалды. Тактадай тақыр жолдың үстінде бес күміс жатыр. Күмістердің арасы үш адымдай алшақ-алшақ. Ең епті жігіттер бес күмістің бесеуін де сыпырып әкетеді, ептеусіздері қырайын құлап жатады. Жерден күміс алу – ойынның басы ғана. Оның аяғы басқаша бітеді. Әрі-беріден соң қыздар қалаған жігіттеріне сақинасын тігеді. Сақинасын әкеткен жігіт пен сақинасын тіккен қыздың арасында ұлылы-кішілі байланыстар тұрады. Оның аяғы жап-жақсы болса, кейде тіпті жаман боп тынады... сақинаны көп тіге алған қыз да, сақинаны көп ала алған жігіт те елдің аузына ілігеді [4, 270 б.].

«Күміс ілу» - ептілікті, атқа жақсы отыруды керек ететін ұлттық ойын. Келін түсіру, қыз ұзату салтанатында қалыңдық орамалға түйіп, өзінің күміс шолпысын, әйтпесе жүзігін тастайды. Сондықтан да кей жерлерде бұл ойын «жүзік ілу» деп аталады. Қатты шауып келе жатқан шабандоз жігіт ат екпінін бәсеңдетпеспен, әлгі орамалды іліп алып кетуі керек. Сонда ол беташар айтуға ерік алады.

Күміс алу ойынның басы болса, аяғы сақина тігу. Қазақ қызы болмысынан ұялшақ, нәзік, ұяң жан, төмендегі мысалда осы сұлу бойжеткендердің паң мінездері байқалады. Сақина тігу ойынын бойжеткендер емес, жеңгелері бастап беретіні бейнеленген. «Сақина тігуді ысылып қалған жеңгелер бастамаса,

қыздар бастай қоюға ұялады. Айбаланың жеңгесі Алтын бастап жіберді.

Алтын:

- Қандай, жігіт алар екен.

Маған көзін салар екен.

Қарамай кетіп соңынан,

Ұят болып қалар соңынан,

Ұят болып қалар ма екен?! – деп, сақылдап күлді де, жігіттерге қарады».

[4, 272 б.].

Жазушы шығармалары рухани мәдениет үлгілеріне бай, туындыларының барлығынан дерлік қазақ халқының ұлттық нышандары байқалады.

Көркем сөздің қас шебері Ғ. Мүсірепов шығармаларының тұнық-тұңғиығына бойлауға деген талпынысымыз ешқашан тоқталмақ емес. Қандай уақыт алмасулары болсын, ол, сөз жоқ, қазақ сөзінің майталманы, жүйрігі болып қала бермек.

1. Манкеева Ж. Қазақ тілінің заттық мәдени лексикасы. филол.ғыл.докт. автореф. - Алматы, 1997.

2. Мүсірепов Ғ. Ұлпан. Роман. – Алматы: Атамұра, 2003. – 264 бет.

3. Мүсірепов Ғ. Таңдамалы. Үш томдық. – Алматы: Жазушы. 1980. Т.2. Оянған өлке. Роман.592 бет.

4. Мүсірепов Ғ. Тұтқын қыз. Повестер және ойтолғамдар. Алматы: Балауса, 1993.-512 б.

5. Мүсірепов Ғ. Таңдамалы. Бес томдық. – Алматы: Жазушы. 1982. Т.2.Қазақ солдаты. Роман.592 бет.

6. Байғұтова А. М. Қазақ әйелі» концептісінің этномәдени сипаты. филол.ғыл.докт. автореф. 10.02.02. Алматы, 2008.

Ж.С. Таласпаева, Ә. Д. Сабитова

Лингвокультурологические аспекты в произведениях Г.Мусрепова.

В статье рассматриваются лингвокультурологические аспекты в произведениях Г. Мусрепова.

Talaspayeva JC, Sabitova A. D. aspects in G.Musurepov's works.

The article presents linguistic and cultural aspects in G. Musurepov's works.

А. Тумабаева,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ «Қазақ филологиясы» мамандығының магистранты

ЖАСТАР ТІЛІНІҢ СУБМӘДЕНИ ТАБИҒАТЫ

Елдің егемендігін, мемлекеттің тәуелсіздігін баянды етудің аса маңызды факторларының бірі – ұлттың тұтастығы мен бірлігі. Ал ұлттың ыдырамас тұтастығы, мызғымас бірлігі, түптеп келгенде, ұлт тілінің тұтастығы оның әдебилігімен тығыз байланысты. Өйт-

кені ұлтты ұйыстыратын, оны өзге этностардан өзгешелігі мен айырмасын айқын аңғартатын негізгі белгісі де, бет-бедері де оның тілі, әсіресе ұлттық әдеби тілі [1, 3 б.].

Ұлттық әдеби тілдің дамып, толығыуына тіл мамандарының қосар үлесі қомақты. Тіліміз-